

Dokumentų rinkinys apie JAV lietuvių pastangas atkurti Lietuvos valstybingumą per paskutinį šimtmetį

Juozas Skirius

Lietuvos edukologijos universitetas, Humanitarinio ugdymo fakultetas, Pasaulio istorijos katedra,
T. Ševčenkos g. 31, Vilnius
el. p. juozas.skirius@leu.lt

JAV lietuvių indėlis atkuriant Lietuvos valstybingumą. Lai gyvuoja laisva Lietuva! Leidinio sudarytoja Regina Narušienė, redaktorė Dalia Cidzikaitė. Vilnius: Vaga, 2018. 559 p.

Kiekvienas publikuotas dokumentų rinkinys apima svarbų mūsų istorijos tarpsnį, kažkokį ypatingą veiksmą, duodantį mūsų tautai ar valstybei teigiamus arba nepageidaujamus rezultatus, kurie lemia tam tikrą istorijos raidą. Dokumentų rinkiniai – tai autentiškos praeities „liekanos“, atspindinčios pačių žmonių, jų grupių ar visos tautos pastangas. Užrašyti šaltiniai surinkti ir atrinkti chronologiniu arba tematinu principu. Dokumentų rinkinių publikavimo idėja gimė dar XIX a. Vokietijoje, kur vyraujant romantizmui istorija pamažu virto mokslu. Buvo siekiama surinkti ir publikuoti senus dokumentus, kurių daugumą sudarė pavieniai egzemplioriai, ir tokiu būdu juos padaryti prieinamus visiems besidomintiems praeitimi, palengvinti tyrimus. Be to, dokumentas – tai geriausias žmogaus veiklos įrodymas, autentiškas faktas, kuris kelia skaitytojų susidomėjimą ir emocijas. To buvo tikimasi iš dokumentų rinkinių tada, to tikimasi ir dabar, to bus tikimasi ir ateityje.

Aptariamo dokumentų rinkinio sudarytoja – JAV lietuvių visuomenės veikėja, teisininkė Regina Narušienė – leidinio pristatymo Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvy-

do bibliotekoje metu būtent ir pabrėžė, kad jos tikslas buvo surinkti iš įvairių archyvų pavienius dokumentus į visumą ir palikti liudijimą ateičiai apie JAV lietuvių pastangas atkurti Lietuvos valstybingumą XX a. – 1918 ir 1990 m. Iš tiesų, šis per visą paskutinį šimtmetį „liudijimas ateičiai“ sugulė į nemažos apimties knygą. Džiugu, kad sudarytoja puikiai supranta dokumento reikšmę ne tik pažintine, bet ir mokslinė-tiriamąja prasme. Dar dokumentų rinkimo metu, mūsų pokalbiuose, R. Narušienė kelis kartus akcentavo, jog norinti istorikams palikti dokumentinę medžiagą, kuria jie galėtų pasinaudoti savo tyrinėjimuose. Būtina pabrėžti, kad iš labai plačios JAV lietuvių veiklos, remiant Lietuvą, sudarytoja tikslingai pasirinko vieną veiklos formą – politinę ir propagandinę. O visos kitos – finansinė, ekonominė, kultūrinė, profesionalų pagalba ir pan., kurios atliko ne mažesnę vaidmenį, atkuriant Lietuvos valstybingumą, – taip ir liko, kaip sakoma, „už borto“. O kur dar JAV lietuvių savanorystė, įvairios talkos! Taigi leidinio pavadinimas ir surinkta bei publikuota medžiaga nekoreliuoja. Nors dokumentų rinkinio pavadinimas kalba apie platesnę paramą, bet JAV lietuvių indėlis negailestingai susiaurinamas.

Reikia pagirti sudarytoją, kad neapsiribojo savo asmeniniu ar JAV lietuvių bendruomenės archyvais. Dokumentus ji rinko Lietuvos ir JAV valstybinėse archyvinėse saugyklose (dažnai užtinkame sudarytojos abstrakčią nuorodą – *U.S. Archives* !?), Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje, VDU Lietuvių išėivijos instituto archyve. Sudarytojai talkino JAV Kongreso narys Jonas Shimkus, kolekcininkas Vilius Žalpys; ji pasinaudojo JAV oficialiais leidiniais. Knygoje publikuojami 168 įvairaus pobūdžio dokumentai, kurių dauguma anglų kalba. Vadinas, ne kiekvienam Lietuvoje knyga bus prieinama. Susidaro vaizdas, kad ji labiau orientuota į JAV lietuvių bendruomenę. Be to, skaitytojai tikrai pasiges skelbiamų dokumentų komentarų – dokumentai jiems pateikiami „apnuoginti“, paliekama patiems įvertinti skelbiamo dokumento reikšmę, vietą JAV lietuvių politinėje-propagandinėje veikloje. O tai jau, ypač paprastam skaitytojui, bus sunkiai „įkandama“.

Knygos struktūra lyg ir būtų tradicinė – sudarytojos parengtas turinys, įvadinis straipsnis ir padėkos lietuvių bei anglų kalbomis. Publikuojama trumpa apžvalginė informacija *Valdovų rūmų paramos komiteto JAV veikla* (tik lietuvių kalba). Jos tikslas – pareklamuoti minimo komiteto nuveiktus darbus. Tai suprantama, nes dokumentų rinkinys buvo finansuojamas iš šio komiteto turimų lėšų¹. Toliau visa knyga suskirstyta į penkis skyrius. Įdomu tai, kad prieš kiekvieną skyrių yra pateiktas dokumentų lietuvių ir anglų kalbomis sąrašas su nurodytais puslapiais. Tradiciškai tokie sąrašai būna dokumentų rinkinio pabaigoje. Taip pat, tiesa, ne kiekviename skyriuje, yra pateikti svarbiausi JAV lietuvių veiklos ir gyvenimo įvykiai bei faktai chronologine seka. Kiekvieno skyriaus pabaigoje, išskyrus penktąjį, pateikiamos iliustracijos iš įvairių šaltinių.

Pirmajame skyriuje *Nepriklausomybės Akto paskelbimas 1918 m. vasario 16 d. ir JAV lietuvių pastangos jo siekiant* (p. 29–91) chronologija kažkodėl pateikiama nuo 1868 m. iki 1939 m. (p. 31–38), nors rinkinyje pirmas publikuotas dokumentas datuojamas

¹ NARUŠIENĖ, Regina. JAV lietuvių indėlis, atstatant Valdovų rūmus. Valdovų rūmų paramos komiteto JAV 2017–2018 m. ataskaita. *Draugo šeštadieninis priedas*, 2018, rugšėjo 29, Nr. 35, p. 4–5.

1904 m. – Lietuvos sūnų draugijos rezoliucija (anglų k.). Galima būtų diskutuoti su sudarytoja, kodėl būtent šis dokumentas pasirinktas pirmuoju. Antrasis dokumentas – tai JAV lietuvių laikraščio *Naujienos* 1914 m. rugpjūčio 20 d. numerio straipsnis *JAV lietuviai privalo padėti Lietuvai*. Bet vėl keista – pateiktas straipsnis ne iš laikraščio, bet vertimas į anglų kalbą, nurodant vertimo šaltinį – *Foreign Language Press Survey*. Tokios versinės informacijos, kaip iš antrinio šaltinio, rinkinyje yra nemažai. Reikia manyti, kad sudarytojai, matyt, buvo lengviau tą šaltinį gauti. Tęsiant šio dokumento panaudojimo tikslingumo klausimą, verta atkreipti dėmesį, kad JAV lietuviai dar nuo XIX a. 8–9 deš. plačiai kalbėjo apie paramą caro valdžios skriaudžiamai Lietuvai ir lietuviams. Pirmajame skyriuje iš viso publikuotas 21 dokumentas, iš kurių paskutinis *JAV konsulo Clements S Edvards laiškas (jo faksimilė), kad JAV pripažino Lietuvą – 1922 m. liepos 28 d.* (p. 86). Tuo ir baigėsi informacija apie JAV lietuvių indėlį. Tačiau, pavarčius kitų tyrinėtojų darbus², aiškiai matoma, kad JAV lietuviai tuo laikotarpiu visokiomis formomis, ne tik propagandinėmis, rėmė nepriklausomą Lietuvą iki nelemtų 1940 m. Knygoje publikuojama ir Vokietijoje surasto Lietuvos Tarybos nutarimo nuorašo faksimilė, įvardyta su klaida *Nepriklausomybės aktas, 1918 m. vasario 18 d.* (p. 59). Manytina, kad neteisingas datavimas – tai korektūros klaida.

Antrajame skyriuje *Lietuvos okupacijos, 1940–1990* (p. 93–232) pateiktas 31 dokumentas. Sudarytoja visą dėmesį skyrė Amerikos lietuvių tarybos ir dipukų, ypač JAV lietuvių bendruomenės, propagandinei veiklai nušviesti. Dėl teisybės reikėtų pasakyti, kad vis dėlto iki 8-ojo deš. įtakingiausiai veikė senieji lietuviai ir jų organizacijos – ne tik Amerikos lietuvių taryba, bet ir Lietuvai vaduoti sąjunga (1941–1948 m.), net ir BALF'as. O nuo 1955 m. ir VLIK'as, persikėlęs iš Vokietijos į JAV. Tačiau kažkodėl tos organizacijos taip ir nesulaukė sudarytojos dėmesio, nors jų priimti nutarimai okupuotos Lietuvos atžvilgiu buvo žinomi įvairaus lygio JAV valdžios sluoksniuose. Nepaisant to, rinkinyje skaitytojas ir tyrinėtojas ras reikšmingų dokumentų iš JAV archyvų ir kitų šaltinių, pavyzdžiui, JAV senatoriaus Williamso H. Kingo kreipimasis *Mažųjų tautų teisės* 1940 m. gruodžio 23 d. (p. 134–135), JAV valstybės sekretoriaus Johno Fosterio Dulles pranešimą 1953 m. gruodžio 14 d. (p. 152–153), taip pat ALT, JAV LB ir Amerikos lietuvių kongresų laiškus bei rezoliucijas JAV prezidentams (p. 178–182), valdžios įstaigoms (p. 183–188). Šiame skyriuje, manytume, kaip perteklinis yra įdėtas JAV Kongreso Komisijos komunistų agresijai tirti specialusis pranešimas Nr. 14 *Komunistų atėjimas ir Lietuvos okupacija* 1954 m. gruodžio 31 d., užimantis neproporcingai daug vietos (p. 154–177). Suprantama, dokumentas yra svarbus, bet jame išdėstyta glausta Lietuvos istorija ir įvykusi bolševikų okupacija nėra nežinomi mums dalykai. Taip pat nuo 1940 m. ši Lietuvai tragedija buvo žinoma ir JAV valdantiejiems. Todėl jeigu sudarytoja galvojo, kad be šio dokumento negalima apsieiti, buvo galima pateikti šio pranešimo svarbiausią mintį, o sutaupytą vietą

² LIULEVIČIUS, Vincentas. *Išėjimo vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Chicago, 1981. 398 p.; SKIRIUS, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas, 2018, p. 33–164.

užpildyti kitais JAV lietuvių veiklos dokumentais. Tuo labiau kad mes jau turime lietuvių kalba publikuotus JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentus³.

Paskutiniai trys skyriai apima laikotarpį nuo 1990 m. Jam skirta didžioji dalis dokumentinės medžiagos – 116 dokumentų. Ir tai suprantama, nes rinkinio sudarytojos R. Narušienės visuomeninė veikla tuo metu siekė aukštumas – 2000–2006 m. ji buvo net JAV LB Tarybos pirmininkė, o 2006–2012 m. – Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė. Taigi to laikotarpio JAV lietuvių veikla jai buvo puikiai žinoma. Atkreiptinas dėmesys, kad sudarytoja rinkinyje gana originaliai suskirstė kovo 11 d. Lietuvos laikotarpį ir parinko įdomius dokumentus.

Trečiasis skyrius *Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. kovo 11 d.* (p. 233–356) skirstomas į dvi dalis: pirmojoje daugiau dokumentų apie JAV valdžios pozicijas 1990–1992 m. (Prezidento George Busho pareiškimai, memorandumai, Kongreso rezoliucijos, JAV politikų laišakai ir pan.), o antrojoje aptarta JAV LB veikla 1990–1996 m. (JAV LB veikėjų susirašinėjimas su JAV ir Lietuvos politikais). Publikuotas JAV Prezidento Williamo J. Clintono 1994 m. gegužės 23 d. laiškas JAV LB Krašto valdybos pirmininkei R. Narušienei (p. 303). O JAV lietuvių veikėjo Algimanto Gečo 1994 m. rugpjūčio 4 d. laiškas JAV Prezidentui Williamui J. Clintonui sudarytojos klaidingai įvardytas, t. y. kaip Prezidento laiškas A. Gečui (p. 314). Tokių neatitikimų rinkinyje galima surasti ir daugiau. Tenka apgailestauti, kad rinkinyje neaptarta Amerikos lietuvių tarybos ir kitų organizacijų veikla. Be jokios abejonės, JAV lietuvių indėlis, atkuriant Lietuvos valstybinumą ir jį stiprinant, ypač nepriklausomybės pirmajame dešimtmetyje, – tai milžiniška materialinė ir finansinė parama, kurią patvirtina tik vienas dokumentas (p. 243), beje, išsamiai neatskleidžiantis tikrų paramos apimčių.

Skaitant trečiojo skyriaus dokumentus atrodytų, kad lieka kai kurie metai „tušti“ išėivijos veikloje. Bet ketvirtasis skyrius *Stojimas į NATO* (p. 357–497) savotiškai užpildo šias tuštumas. Ši dalis, tenka pastebėti, rinkinyje labiausiai dokumentuota (50 dokumentų) ir išsamiausia. Ir tai neatsitiktinai, nes R. Narušienė pati aktyviai dalyvavo Lietuvos parengimo stojimui į NATO procese⁴. Jai tas klausimas jos JAV lietuvių politinės veiklos karjeroje buvo bene svarbiausias. Todėl rinkinyje nuosekliai nuo 1996 iki 2004 m. viešinami svarbūs, aktualūs dokumentai, kurie atspindi JAV lietuvių norus ir veiklą siekiant Lietuvos narystės šioje karinėje organizacijoje bei oficialių JAV valdžios atstovų pozicijas. Dauguma dokumentų paimti iš pačios R. Narušienės asmeninio archyvo, kuris šiuo metu jau yra perduotas Pasaulio lietuvių archyvui Čikagoje kaip sudedamoji JAV LB dokumentų rinkinių dalis. Be to, čia randame keletą reikšmingų dokumentų ir iš JAV archyvų (p. 401–405, 468–479). Ateities tyrinėtojai šio skyriaus dokumentai bus pagrindiniai, nurodantys aiškias kryptis, kaip nušviesti atskiras problemos sritis.

³ *Baltijos valstybių užgrobimo byla (JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai 1953–1954 metai)*. Vilnius: Du Ka, 1997, (48). 862 p.

⁴ NARUSIS, Regina F. *Expansion of NATO. Role of the Lithuanian American Community, Inc.* B. v., b. p.

Paskutiniame, penktajame, skyriuje *Dabartinė Lietuvos padėtis, 2002–2018* (p. 497–559) yra 26 dokumentai, kurių galutinis dokumentų dešimtukas skirtas Lietuvos Respublikos dvigubos pilietybės klausimui nagrinėti. Tuo R. Narušienė bando atskleisti aktualiausią, kaip jai atrodo, problemą, iškilusią tarp Lietuvos ir lietuvių išeivijos dabartiniu metu, akivaizdžiai atstovaudama savo bendruomenei – lietuvių išeivijai. Kiti dokumentai šiame skyriuje yra parinkti taip, kad juose atsispindėtų JAV lietuvių pastangos, jų judėjimas, pasinaudojant įvairiu pretekstu – Lietuvos jubiliejais, Rusijos aktyvumu, Astravo atominė elektrinė ir pan., siekiant nuolat atskleisti JAV politikų pozityvias nuostatas Lietuvos valstybės atžvilgiu. Tai labai svarbu, nes į JAV lietuvių visuomenės elitą nuolat įsilieja naujos pajėgos, t. y. naujieji lietuviai, atvykę į JAV po 1990 m. Jie perima veiklos estafetę iš senųjų JAV lietuvių, rūpinasi ne tik savos diasporos Amerikoje likimu, bet ir ryšiais su savo Tėvyne Lietuva bei jos likimu tarptautiniuose verpetuose.

Kaip ir ką besakytume, bet tai yra pirmas tokio pobūdžio publikuotas ir visiems prieinamas dokumentų rinkinys, kur dauguma dokumentų yra pirmą kartą paviešinti. Tiesa, jis parengtas ne profesionalaus istoriko, bet JAV lietuvių veikėjos, kuriai norėjosi dokumentais įamžinti plačią ir nesavanaudišką JAV lietuvių diasporos politinę-propagandinę veiklą per paskutinį šimtmetį. Reikia manyti, kad tai pavyko. Be to, sudarytojos visuomeninė karjera – daugiametė veikla išeivijos aukščiausiuose postuose – tam tikras plusas vertinant dokumentų rinkinį. Mat tai savotiškai atspindi pačių dokumentų atranką – parodo kas patiems JAV lietuviams, ypač jų vadovams, buvo svarbu ir reikšminga, remiant Lietuvą. Taigi, šis leidinys – tai jau rimtas pamatas ateityje rengiant platesnės apimties analogiškus dokumentų rinkinius, gilinantis į naujausių laikų Lietuvos ir JAV lietuvių bei JAV valdžios santykius.